

Stoalaisen elämänhallinnan perinne

Anneli Luhtala

Teija Kaarakainen & Jari Kaukua (toim.): *Stoalaisuus. Tiedon, tunteiden ja hyvän elämän filosofia*. Gaudeamus 2004, Helsinki.

Stoalaisuus, tiedon, tunteiden ja hyvän elämän filosofia on ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys stoalaisesta etiikasta. Se koostuu kahdeksasta artikkelista, jotka käsittelevät stoalaista etiikkaa ja sen vaikutushistoriaa antiikista renessanssiin, sekä aihepiiriin liittyvistä käännoksistä johdantoinen ja selityksineen. Kirjan teemat ovat valikoituneet enimmäkseen sillä perusteella, mikä stoalaisuudessa on osoittautunut kiinnostavaksi länsimaiselle ajattelulle.

Käsitellyistä teemoista yleisemmin tunnettuja ovat stoalainen oppi hyveestä ja velvollisuuksien täyttämisestä, ajatus maailmankansalaisuudesta ja luonnollisesta oikeudenmukaisuudesta, sekä pyrkimys itseriittoisuuteen ja mielenrauhaan tunteita hallitsemalla. Vähemmän yleisesti tunnettuja ovat stoalainen käsitys minuudesta, jonka jälkivaikutus ei ole merkittävä, sekä tunneteorian yksityiskohtaisemmassa tarkastelussa esilletulevat esitunteet, eli ensimmäiset liikkeet, jotka vaikuttivat erityisesti keskiaikaiseen teologiaan. Aiheet ovat sekä yleistä että tieteellistä mielenkiintoa herättäviä.

Teoksen johdantona toimii Juha Sihvolan esitys stoalaisesta koulusta ja sen keskeisten oppien kehityksestä. Stoalainen filosofia syntyi 300-luvulla eKr., ja sai vakiintuneen muotonsa koulun kolmannen johtajan, Khrysiipoksen (n. 280-205 eKr.), aikana. Kanonisessa muodossaan stoalainen filosofia jakautui logiikkaan, fysiikkaan ja etiikkaan, ja systeemin yhtenäisyyttä pidettiin tärkeänä. Näistä osa-alueista vain etiikka oli jälkivaikutukseltaan merkittävä; fysiikka ja logiikka sinällään eivät saavuttaneet suosiota antiikissa mutta järjestelmän yhtenäisyyden vuoksi niiden opit vaikuttivat myös etiikan teoriaan.

Varhainen stoalaisuus oli systeeminä jyrkkä ja sisälsi monia radikaaleja käsityksiä. Hyvettä oli vain viisaalla, ja kaikki muut ihmiset olivat hulluja, eikä heidän toimintansa koskaan voinut olla hyvää, vaikka se näyttäisikin hyveelliseltä. Tällaiset jyrkät vastakkainasettelut karsuivat siitä popularisoituneesta stoalaisen etiikan

muodosta, joka omaksuttiin Rooman valtakunnan hallitsevaksi ajatteluksi, ja jota edustivat esimerkiksi Cicero, Seneca, Epiktetos ja keisari Marcus Aurelius. Näiden sekä varhaiskristillisten kirjailijoiden teosten kautta stoalaisuus vaikutti länsimaiseen ajatteluun, ilman että stoalaisten oppien alkuperää aina olisi tunnustettu.

Monet stoalaisen etiikan keskeiset piirteet, kuten itseriittoisuus, maailmankansalaisuus ja ihmisen hyveellisen elämän perustaminen luonnonmukaisuuteen juontuvat kyynisestä filosofiasta, jota Marke Ahonen tarkastelee artikkelissaan. Samaten monet varhaisen stoalaisuuden radikaaleista piirteistä, kuten perheyksikön hylkääminen ja insestin ja ihmissyönnin hyväksyminen, ovat kyynistä perua. Stoalaiset olivat kuitenkin askeettisuudessaan kyynikkoja kohtuullisempia eivätkä he opettaneet esimerkiksi että ihmisen tuli luopua kaikesta omaisuudesta sielun vapautumiseksi. Stoalaiset eivät myöskään halveksineet sivistystä ja opiskelua, ja heidän etiikkansakin oli teoreettinen oppijärjestelmä, kun taas kyyninen etiikka oli tekoja ja elämäntapaa.

Kyynikkojen lailla stoalaiset jakoivat asiat hyviin, pahoihin ja yhdentekeviin. Hyvää oli yksin hyve ja pahaa yksin pahe, kaikki muu oli yhdentekevää. Stoalaisen viisaan onnellisuus on riippuvainen vain siitä, mikä on todella hyvää tai pahaa. Yhdentekevästä asioista stoalainen viisas tavoittelee nk. etusijalle asetettavia asioita, kuten elämää, terveyttä ja varallisuutta, mutta ne eivät vaikuta hänen onnellisuuteensa.

Rationaalisuus avain elämänhallintaan

Stoalaisuus syntyi hellenistisen kauden epävarmoissa poliittisissa oloissa, jolloin ihminen etsi mielenrauhaa keskittymällä omaan sieluunsa, ja sen toimintoihin. Stoalaiset löysivät avaimen elämänhallintaan ihmisen rationaalisuudesta. Stoalaisen käsityksen mukaan ihmisen sielu oli yhtenäinen ja rationaalinen ja se täydentyi ihmisessä neljätoistavuotiaana. Silloin ihminen kykeni muodostamaan oikeita arvostelmia ja väittämiä, kun taas lapsi toimi ei-rationaalis-

ten pyrkimysten pohjalta.

Kaikki täysikasvuisen ihmisen muodostamat arvostelmat eivät kuitenkaan olleet oikeita, ja tunteet olivatkin stoalaisten mukaan juuri vääriä arvostelmia, ja siksi järjen hallittavissa. Kaikki tunteet ovat vallassamme, oli stoalaisten ilosanoma, joka on osoittautunut käyttökelpoiseksi myös myöhempien aikojen ajattelijoille. Täydelliseen tunteiden hallintaan eli 'tunteettomuuteen' kykeni kuitenkin vain ideaalinen viisas, joka tekee pelkästään oikeita arvostelmia.

Myöhempi stoalaisuus oli vuorovaikutuksessa platonismin ja aristotelisen filosofian kanssa ajan synkretistisen hengen mukaisesti, ja Poseidonios liitti stoalaisen yhtenäisen rationaalisen sielun platonistien käsitykseen sielun kolmijosta järkisieluun, intosieluun ja tahtosieluun.

Pauliina Remes vertaa stoalaista tunneteoriaa muihin antiikin filosofisiin koulukuntiin, ja niiden käsityksiin tunneterapiasta. Stoalaisten käsitys paheellisen toiminnan alkuperästä poikkesi merkittävästi muiden koulujen opeista. Koska ihmisen mieli oli syntyessä ikäänkuin tyhjä taulu (*tabula rasa*), johon aistivaikutelmien perusteella vähitellen muodostui vaikutelmia, ja niihin perustuvia arvostelmia ja väittämiä, huonot taipumukset olivat stoalaisen käsityksen mukaan kokemuksen kautta opittuja. Koska tunteet olivat virheellisiä arvostelmia, niistä voitiin vapautua järjen sisäisellä kognitiivisella terapialla, havaitsemalla että arvostelmat eivät perustu oikeaan todellisuuskäsitykseen. Tunteiden syntymistä voitiin ennakoita ja harjoitella niitä tilanteita, joissa ei-toivottuja tunteita syntyi.

Platonistit ja aristoteelikot pitivät järkeä riittämättömänä selittämään ihmisen käyttäytymistä, sillä vaikka ihmisen järkisielu pystyykin hallitsemaan joitakin tunteita, niin ei kuitenkaan kaikkia. Järkisielu saattoi joutua ristiriitaan muiden sielunosien pyrkimysten kanssa. Platonistit ajattelivat että sielussa on synnynnäisiä, ei-rationaalisia taipumuksia, joihin huono toiminta perustuu. Kasvatuksen avulla voidaan vaikuttaa sielun ei-rationaaliin pyrkimyksiin ja saattaa ne sopusointuun järjen kanssa. Terapia on vain osittain kognitiivista, ja ihmisen tunteita muovataan myös esimerkiksi musiikin ja liikunnan avulla. Kaikista tunteista ei tarvinnut vapautua, ja ideaaliksi muodostui kohtuullinen määrä tunteita. Plotinos lähentyi enemmän stoalaisten tunteistavapautumisen ideaalia, mutta terapian muodoksi hän suositteli eristäytymistä ja puhdistautumista.

Muille filosofikouluille ja myöhemmille kris-

tillisille ajattelijoille tuotti vaikeuksia hyväksyä stoalainen näkemys tunteiden tahdonalaisuudesta. Myöhempään stoalaiseen tunneteoriaan sisältyikin käsitys tunteenmuodostuksen kaksivaiheisuudesta, jossa niin sanottu ensimmäinen liike, esitunne, ei ole tahdonalainen. Tässä esivaiheessa, johon saattaa liittyä ruumiillisia muutoksia kuten kutistumisia ja paisumisia, mieleen muodostuu propositio, joka voidaan hyväksyä tai hylätä. Vasta hyväksymisaktin jälkeen on kyseessä varsinainen, tahdonalainen tunne. Siten logiikkaan kuuluvan tietoteorian käsitteet selittävät tunteenmuodostusta. Tätä varhaiskristillisten teologioiden kautta keskiajalle välittynyttä teoriaa käsittelee Simo Knuuttilan artikkeli. Stoalainen kaksivaiheinen tunneteoria vetosi erityisesti Clemens Aleksandrialaiseen ja Origeneeseen, jotka tulkitsivat stoalaista tunteettomuusihannetta platonilaisittain, pyrkien sielun jumalallistumiseen. Stoalaisen viisaan lailla Kristus oli vapaa tunteista, ja hän opetti ihmisille tunteista vapaata ihmisrakkautta, joka ei ollut yksin tahdon asia vaan perustui jumalallisen armon täydellistävään vaikutukseen. Luonnolliset tunteet eivät kuulu uskovan täydellistyneeseen sieluun. Myös Augustinuksen, Hieronymuksen ja Cassianuksen teokset sisältävät stoalaisvaikutteisia käsityksiä jotka heijastuvat keskiajan luostarihurskauden perinteeseen.

Ihminen on osa maailmankaikkeuden järjestystä

Stoalaisen filosofian kokonaisvaltaisuus käy ilmi Mika Perälän tarkastellessa sitä miten yksilö tulee tietoiseksi itsestään, ja samalla osaksi maailmankaikkeuden systeemiä. Maailmantuntemus ja itsetuntemus ovat osa samaa prosessia, jolla ihmisen rationaalisuus täydellistyy. Maailmantuntemus on myös välttämättömyys hyveelle ja onnellisuudelle, sillä ihmisen tarkoitus on elää sopusoinnussa luonnon kanssa. Khrysippoksen mukaan "ei ole mitään muuta ja sopivampaa tapaa lähestyä teoriaa hyvästä ja pahasta, tai hyveitä ja onnellisuutta, kuin aloittaa yhteisestä luonnosta ja maailman hallinnasta". Luonto ohjaa olemassa olevien olioiden kehitystä, niin että ihminen jo syntyessään tulee tietoiseksi itsestään ja ulkopuolisesta maailmasta.

Khrysippos määritteli sielun vastaanotettavan vaikutelman muutokseksi sieluaineessa, joka paljastaa sekä itsensä että aiheuttajansa

eli ulkoisen objektin. Luonto ohjaa edelleen kehitystä niin että sielu ja ruumiin muuttuvat kunakin ikäkautena ja ihminen ottaa aina omaksi uuden, erilaisen rakenteensa. Siitä huolimatta ihminen on kuitenkin aina sama, lapsena, nuorukaisena ja vanhana. Itsellä tarkoitetaan näin oman rakenteen omaksi ottamista (*oikeiosis*). Sama *oikeiosis*-prosessi selittää myös ihmisen luontaisen sosiaalisuuden.

Stoalaisuutta on arvosteltu siitä että se johtaa maailmanvastaisuuteen, itsekkyyteen ja epäsosiaalisuuteen. Onkin paikallaan muistuttaa itse-riittoisuuden vaaroista, ja David Humen esittämä kritiikki, jota Remes siteeraa (s. 87), onkin osittain osuvaa. Hume epäilee (*Tutkimus inhimillisestä ymmärryksestä* 4.1.) että turvautumalla stoalaiseen itseriittoisuuteen ”ehkä kaiken aikaa mairittelemme luontaista velttouttamme, joka vihaa maailman metelin ja sen puuhien rasitusta ja koettaa järjen varjolla hankkia itselleen täyden ja rajoittamattoman mukavuuden”. Oikein ymmärrettyinä stoalaisuuden ei kuitenkaan tulisi johtaa maailmanvastaisuuteen, vaikka sellaisia näkemyksiä voi varmasti ammentaa monista stoalaisuuteen liittyvistä teksteistä ja anekdooteista.

Stoalaiseen filosofiaan on sisäänrakennettu yhteenkuuluvuus toisten ihmisten kanssa, ja juuri stoalaiset edistivät ajatusta maailmankansalaisuudesta ja luonnollisesta oikeudenmukaisuudesta, kuten käy ilmi Juha Sihvolan stoalaista yhteiskuntateoriaa käsittelevästä artikkelista. Ihminen on yhteisöllinen yhteisen järjen perusteella, ja kykenee siten samastumaan toisiin ihmisiin. Yhteinen järki on myös moraalin perusta: se vaatii kohtelemaan kaikkia ihmisiä tasa-arvoisesti, myös naisia ja orjia, ja kunnioittamaan kaikkien ihmisarvoa. Myöhäiset stoalaisuuden kannattajat suosittelivat yhteiskunnallisesti aktiivista elämäntapaa ja katsoivat että ihmisen tulee avoimia ja hankkia lapsia, ja täyttää valtiolliset velvollisuutensa siinä paikallisessa yhteisössä johon hän kuuluu. Lisäksi hän kuuluu maailmanlaajuiseen yhteisöön yhteisen ihmisyyden, järjen ja moraalin perusteella. Tämä oli omana aikanaan radikaali käsitys kuten myös vaatimukset, että poikia ja tyttöjä oli opetettava samalla tavoin, miehen ja naisen oli oltava toistensa tasa-arvoisia kumppaneita, ja uskollisuusvaatimuksen tuli koskea sekä avioliiton molempia osapuolia.

Stoalainen etiikka ja kristinusko

Stoalaisuus tarjoaa ihmiselle mahdollisuuden nähdä itsensä osana maailmankaikkeuden täydellistä kokonaisuutta, josta hän on osallinen jumalallisen järjen perusteella. ”Sinä olet ensiarvoinen, olet kappale jumaluutta, sinussa on osa jumalaa. Miksi olet tietämätön syntyperästäsi?”, Epiktetos kirjoittaa. Ihminen voi siirtää näkökulman omasta henkilökohtaisesta elämäntavoitteestaan kohti koko ihmiskunnan hyvinvointia, ja tarkastella itselleen tapahtuvaa suhteessa suureen kokonaisuuteen.

Tämä näkemys sopii hyvin yhteen kristillisen ajattelun kanssa. Keskiajan kristillistyneessä ajattelussa painopiste useissa stoalaisilta omaksutuissa näkemyksissä muuttuu. Mikko Yrjön-suuri tarkastelee näkökulman vaihdosta ihmisen toiminnan tavoitteellisuudessa Ciceron *De finibus* -teoksen sisältämän jousiampujavertauksen avulla. Ciceron ajattelussa maali on yksi ja yhteinen kaikille, tasapainoinen maailma, ja toiminnassa korostuu ampujan tähtäämisen tärkeys kun taas maaliin osumista ei pidä tavoitella sinällään; se kuuluu nk. ’etusijalle asetettava asioihin’. Anselmin ajattelussa taas eettisen toiminnan ydin on maalin valitseminen, joka on iankaikkinen elämä. Duns Scotus kyseenalaistaa järjen merkityksen hyvän elämän saavuttamisessa, sillä järki ei automaattisesti tee ihmisestä hyvää eikä synty riipu koskaan pelkästään ymmärryksestä. Voihan tyhmäkin ihminen olla hyveellinen ja älykäs ihminen paheellinen.

Teija Kaarakainen käsittelee lopuksi sitä miten stoalaista oppia kristillistivät renessanssin uusstoalaiset ajattelijat, jotka vaikuttivat ennen kaikkea Ranskassa, Alankomaissa ja Espanjassa. Uusstoalaisten ensimmäisenä merkkipaaluna voidaan pitää Justus Lipsiuksen vuonna 1584 julkaisemaa teosta ”Mielenlujudesta yhteiskunnallisissa onnettomuuksissa”. Kirjan nimikin kertoo, mihin tarkoitukseen stoalaisuutta tuolloin käytettiin: antiikin stoalaisista lähteistä etsittiin keinoja, joilla ihminen saattoi suhtautua ympärillä oleviin yhteiskunnallisiin ja uskonnollisiin levottomuuksiin.

Samanlaiset epävakaa otot kuin hellenistisenä aikana saivat ihmisen kääntymään itseensä ja etsimään sitä mihin yksilö voi itse vaikuttaa: oma sielunelämä, omat tunteet. Nämä ovat epäilemättä vetovoimaisia teemoja minä aikana tahansa, ja stoalaiset tekstit toimivat terapeuttisesti vielä tänäänkin. Niiden tarjoama lohtu kattaa kaikenlaiset elämäntilanteet, sosiaalisen kanssakäymisen vaikeudet, taloudelliset puutteet, lä-

heisten menetyksen, ja pettymykset rakkaudessa ja viranhauissa. Oikealla tiedolla yksilö voi aina saavuttaa haavoittumattomuuden. "Olen köyhä, mutta minulla on köyhyydestä oikea käsitys; mitä minä välitän että minua säälitellään köyhyydestäni? Minulla ei ole virkaa, muilla on. Minulla on kuitenkin oikea käsitys virasta ja virattomuudesta", Epiktetos kirjoittaa.

Stoalaisia tekstejä suomeksi

On syytä olla tyytyväinen siitä, että teos sisältää myös suomennoksia stoalaisista alkuperäislähteistä. Stoalaista etiikkaa käsittelevistä teksteistä on jo aiemmin suomennettu Epiktetoksen *Käsikirja* ja *Keskusteluja*, Marcus Aureliuksen *Itsetutkisteluja*, sekä Ciceron ja Senecan tekstejä. Teija Kaarakaisen ja Jari Kaukuan kokoama *Stoalaisuus*-teos sisältää uuden käännöksen Epiktetoksen *Käsikirjasta*, tekstikatkelmia varhaisesta stoalaisesta tunnetoriasta, Senecan *Suuttumuksesta*, sekä Guillaume du Vairin *Stoalainen moraalfilosofia*. Lisäksi vuonna 2004 ilmestyi Marke Ahosen uusi käännös Marcus Aureliuksen *Itsetutkisteluista*.

Nämä tekstit ovat hyvin yleistajuisia, ja niitä on vuosisatojen halki voitu lukea tuntematta koko stoalaisen filosofian teoreettista viitekehystä.

Stoalaisuus-teoksen artikkelit antavat mahdollisuuden tutustua myös stoalaisen etiikan teoreettisempiin puoliin, ja useimmat niistäkin ovat hyvin yleistajuisia. Teosta voi siten suositella sekä laajemmalle yleisölle että opetuskäyttöön yliopistossa.

Artikkelit ovat kauttaaltaan korkeatasoisia, mutta hiukan epäyhtenäisyyttä artikkelikokoelman muotoisessa yleisesityksessä välttämättä syntyy. Epäyhtenäisyyteen vaikuttaa myös lähteiden epätasaisuus.

Stoalaisen filosofian erityispiirre on sen kokonaisvaltainen lähestymistapa, ja johdannossa esitelläänkin lyhyesti logiikka ja fysiikka. Fysiikan esittelystä ei käy kuitenkaan ilmi sen laajalalaisuus, ja lukija voi ihmetellä huomattavasti jumalan kuuluvan fysiikkaan: "Stoalaisen fysiikan sisältämä oppi jumalasta, kaitselmuksesta ja kohtalosta oli etiikassa keskeinen, sillä oikea ymmärrys maailman luonteesta oli tärkeää mielenrauhaa edistävää tekijää" (s. 29).

Sielun rakenne on keskeinen monille artikkeleille, mutta sitä ei missään kuvailu tyhjentävästi. Useissa artikkeleissa korostetaan että stoalaisten mukaan sielu on yhtenäinen ja rati-

onaalinen, eikä siis koostu eri osista, mutta kun Perälä puhuu 'sielun komentokeskuksesta' (s. 47) ja Ahonen 'sielun hallitsevasta osasta', herää kysymys onko sielussa sittenkin eri osia. Edelleen saamme tietää että komentokeskus sijaitsee rinnassa, ja että aineellinen sielu ja ruumis ovat kokonaan toisiinsa sekoittuneena ja kohtaavat sielun komentokeskuksen ulkopuolella eri ruumiinosissa (s. 50). Tässä käsitellään Hierokleen argumenttia, eikä käy ilmi koskeeko tämä näkemys stoalaisuutta yleensä. Siksi olisikin ollut selventävää esitellä sielun rakenne johdannossa. Lukija voi täydentää tietojaan esimerkiksi Holger Thesleffin ja Juha Sihvolan teoksesta *Antiikin filosofia ja aatemaailma* (WSOY, 1994), josta käy ilmi että "sekä eläimen että ihmisen sielu voidaan jakaa kahdeksaan perusosaan: viiteen aistiin, lisääntymisen ja äännelemissen kykyyn sekä hallitsevaan periaatteeseen (*to hegemonikon*)" (s. 325).

Kun filosofisia tekstejä suomennetaan, on tärkeää kiinnittää huomiota termien tarkkaan kääntämiseen ja ilmoittaa niiden alkuperäiset vastineet. Yleensä teoksessa on kiitettävästi tuotu esille keskeisten termien latinan- ja kreikan-kieliset vastineet, mutta juuri *hegemonikon* puuttuu: se on yleensä käännetty osuvasti 'komentokeskukseksi', ja kerran 'sielun hallitsevaksi osaksi' (s. 165), joka vastaa sen yleistä englanninkielistä käännöstä ('the leading part of the soul'). Termien käännöksissä on yleensä onnistuttu olemaan yhtenäisiä, kuitenkin jotkut suosivat termejä 'järkevä' ja 'järjetön' vakiintuneiden 'rationaalinen' ja 'ei-rationaalinen' (tai 'järjellinen' ja 'ei-järjellinen') sijasta, joka ei aina osu kohdalleen.

Teos on aihevalintansa kiinnostavuuden ja tieteellisen tasonsa puolesta erittäin onnistunut, ja toteuttaa hyvin esipuheessa esitettyä aikomusta: "Olemme valinneet kirjan teemaksi stoalaisen etiikan, ennen kaikkea stoalaisen tunnetorian, koska juuri etiikka näyttää olevan se stoalaisuuden alue, joka on herättänyt kiinnostusta aina antiikista uudelle ajalle saakka."

Kuitenkin kirjan nimi *Stoalaisuus. Tiedon, tunteiden ja hyvän elämän filosofia* on harhaanjohtava. Tässä teoksessa käsitellään etiikkaa, ja muita osa-alueita vain sivutaan. Stoalaisuus oli lähestulkoon pelkkää etiikkaa keskiajan ja renessanssin oppineille, mutta nykytutkijat tuntevat myös stoalaisen logiikan ja fysiikan lähteet, ja niiden käsitteet ovat läsnä myös etiikan teoriassa.

Kirjoittaja on akatemiattutkija ja latinalaisen filologian dosentti Helsingin yliopistossa.